

Füzi László

Elakadások

II. rész

Barátja levelében olvasta a mellbevágó szavakat arról hogy kikerülőben van a világból. Az e-mailként érkezett levélre azonnal válaszolt, megjegyezte, barátja mint-ha József Attila szóhasználatára utalt volna vissza, de mintha Szilágyi Domokos önvallomása is ott lenne a szavak mögött: „Harminchat múltam. / Mire várok? / Valószínűleg a halálra. / Olyannyira zsúfolt a múltam, / amennyire a jövőm ároa. / Dög leszek én is nemsokára – ... (A vers címe: 1974)

Igen, Szilágyi Domokos s József Attila, most is József Attila, megkerülhetetlenül. S az irodalom, mondaná, de inkább azt mondja, hogy az egzisztenciára rákérdező irodalom. Előtte, mögötte, fölötte és alatta pedig az idő, a mindenkori idő, az egzisztenciára rákérdező idő.

A barátja által megélt idő, s – nem áztatja magát – az általa is megélt idő.

Most még marad József Attilánál. A gondolatmenetét elindító kifejezés elolvasásakor Lengyel András tanulmánya rémlett fel benne, idézi: „Babits Mihálynak írott, 1935. augusztus 18-i levelében József Attila önmaga mély, benső átalakulását konstataulta: »Az a különös dolog történt, azaz történik velem, hogy a saját szemem láttára átalakulok s ennek az átalakulásnak a valóságát még alig tudom megfogni. Így nem is igen írtam, inkább csak 'fogásom' ellenőrzése végett próbálkoztam, mint gyermek, aki hallgat ugyan a szóra, hogy éget a tüzes kályha, de azért kísérletet tesz, hogy megérintse, megismerje. Ezek a versek is, amelyeket itt küldök, ilyen próbálkozások. Szeretném, ha Önnek tetszenének, én nem vagyok egészen biztos bennük.« Nem kétséges, figyelemre méltó vallomás ez, s érdekességét csak fokozza, hogy – mintegy implicite ráerősítve a változás tényére – címzettje éppen az a Babits Mihály, akit korábban József Attila meglehetősen éles hangú pamfletben megtámadott. Az átalakulás azonban aligha állott ennyiből, ti. a Babitshoz való közeledésből. Babitsot József Attila önmagában már korábban megkövette, megírva a kapcsolatukat revideáló Magad emésztő kezdetű versét. Sőt, a kérdés éppen az: ha ez az átalakulás elsődlegesen nem a Babitshoz való viszony megváltozását takarja, akkor mi áll mögötte? S ami még fontosabb: tulajdonképpen miben érhető tetten ez az átalakulás?»

„A magyarázat kulcsverse kétségkívül az Én nem tudtam című vers – mondja Lengyel András. – Ez a mindössze tizennégy soros szonett in statu nascendi mutatja meg az átalakulást, azt a pillanatot rögzítve meg, amikor két, különben ellentétes

törekvés egymásra vonatkoztatásával József Attila egy gyökeresen új gondolkodástörténeti pozíciót hozott létre. E vers ugyanis a keresztény bűnértelmezés és a pszichoanalitikus önelemzés egyesítése, ütköztetve 'továbbfejlesztése'.¹ Az utóbbi jelenség előtérbe kerülésének kiváltóját Lengyel András végül József Attilának a Barta Istvánnal való, s ezerkilencszázharmincötben kulmináló barátságában találja meg.¹

Az *Én nem tudom* című vers drámaiságát a két bűnértelmezés ütköztetése adja, az ütköztetés őrzi a megdöbbenés erejét, az utókor olvasója ehhez még azt teheti hozzá, hogy József Attila ekkortól teremti meg a distanciát önmaga és a költészete között, az én felbomlását, szétesését így vetíti majd ki a logika élességét és tisztánlátását őrző versekbe.

Az átalakulás másképpen jelent meg Németh László gondolkodásában, hiába, mindig hozzájuk tér vissza, hozzájuk, az önértelmezéséhez legtöbb segítséget adó két nagy gondolkodóhoz. Németh próteuszi alkat volt, alkatának talán legmeghatározóbb vonása az állandó mozgás, átfejlődés volt, a szélső pontok keresése, hogy onnét az ellenkező pólusra zuhanjon át. Az alkat mozgása mögött ott állt a kor mozgása, ha semmit nem tudnánk a kor történéseiről, Németh létállapotaiból azoknak az irányiról akkor is tájékozódhatnánk. Gondolkodása korának mozgásaival együtt lüktetett, leegyszerűsítésnek számítana, ha azt mondanánk, hogy alkalmazkodott az egyes időszakokhoz, annál is inkább, mert hol szembefordult a neki jutó idővel, hol elfogadta, kereste, hogy miképpen azonosulhat vele. Ahogy az öreg tengeristen a külsejét változtatta, s hol vízzé, hol tűzzé vagy fává, vagy különféle állatokká alakult át, úgy formálódott, változott Németh gondolkodása állandóan, a korral való összefüggésben. Volt, amikor „teremtette a korát”, alighanem az egyik előfutára, korai megérzője volt a hatvanas évtizednek, annak az évtizednek, amelyik a leginkább összhangban állt a gondolkodásával.

S ők, az ő életükben hogyan jelennek meg a változások, átalakulások?, kérdezi.

Úgy érzi, noha ezt az érzését bizonyítani nem tudja, hogy az idő előrehaladtával a változások, átalakulások száma is növekszik, mintha az egyre újabb szakaszok sűrűsödési pontjai is egyre közelebb kerülnének egymáshoz. Azt is érzi, hogy ezeknek a változásoknak már nincsenek irányítói, mintha az idő átvette volna az irányítást, és a saját kedvére játszik az emberekkel. Már nem fejezzük ki a változásokat, nem ütköztetjük az egymásra következő szakaszokat, nem döbbenünk meg az átalakulások mélységén, s nem is készítjük elő az újabb időszakokat, csak megéljük a változásokat – amíg képesek vagyunk megélni őket, s azok nem temetnek maguk alá bennünket.

Nem veszi most sorra azokat a változásokat, amelyek az életében bekövetkeztek, lehet, hogy éppen ezekről a változásokról szól ez a könyv, valójában nem is a változásokról beszél most, s még csak nem is az életformaváltásokról, hanem az értékrendek változásairól, leginkább ezek változásaihoz nehéz alkalmazkodni, mondja, ezeknek a követhetetlen mozgása jelzi számára, hogy valójában csak eszközök egy, a világ önmozgása által irányított játszmában.

Ez az érzés nem engedi el, noha az önmaga számára kialakított értékrendhez minden erővel, már-már kétségbeesett görcsösséggel ragaszkodik.

¹ Lengyel András: „...Saját szemem láttára átalakulok”. József Attila 1935. augusztusi fordulatáról, Jelenkor, 1995. 4. 356–365.

*A maga életében sem érezte eddig mindezt annyira, mint éppen most, ez a most tágabb időszakot jelöl, kezdetét mondjuk onnét, vagy majdnem onnét számítja, ahon-
nét számára a korábbiánál szélesebb rálátás nyílt a világra. Ismétli önmagát, az idő
átformálja a világot, ő pedig a változásokban azt érzékeli, hogy mindaz, ami korábban
a maga számára érték volt, s többé-kevésbé abban is biztos volt, hogy ezeket az érté-
keket a társadalom is értéknek gondolta, most, ismétli, tágabb időszakot ért ezen a
kifejezésen, fölöslegessé vált, a világ kivetette magából.*

*Annak a vágya, reménye, hogy megérthetik a világot, hozzászólhatnak mindahhoz,
ami a világban történik, vagy akár változtathatnak is a világon, végérvényesen eltűnt.*

1.

Ezerkilencszáznyolcvannégyben Ágival és Ági édesapjával elmentek Erdélybe, lányaik Pécsen maradtak Ági édesanyjával.

Ez volt, s maig is ez a legalaposabban megtervezett és leghosszabb erdélyi útjuk. Pécsről indultak, Nagylaknál mentek át a határon, Aradon álltak meg, majd Nagyenyeden, Brassóban, aztán Háromszék következett, Kovásznán már nem voltak ott Szurkos Istvánék, akkor már Svédországban éltek, Sepsiszentgyörgyön Jakabos Ödön feleségével találkoztak, ő „adta át” őket Ödön testvéreinek Csíkszeredában. A Gyimesekbe nem mentek ki, északnak mentek, Gyergyóba, onnét a Békás-szoroshoz, aztán visszafordultak, s Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Nagyváradon keresztül tértek vissza előbb Kecskemétre, majd Pécsre.

Olyan volt ez az út, mint az egyetemen a szemináriumok és az előadások után a szigorlatra való készülés, a sok részlet után az egészet látták.

Nem, nem látták az egészet, de mégis sokat láttak Erdélyből, a korábbiaknál jóval átfogóbb képük alakult ki róla. Benne még ekkor is mitizált kép élt az erdélyi világról, ez a kép, az irodalom, a történelem és a néprajz alapján alakult ki benne, s lassan, évtizedek alatt telítődik majd valóságos elemekkel.

Ez már a „hidegháború” időszaka volt, a magyar-román viszony végzetesen elromlott, az erdélyi (romániai) magyarság helyzete elviselhetetlenné vált, a nemzetiségi megalázásról beszélt minden, miközben a boltok üresen álltak. A falvakban nem égtek az utcai lámpák, esténként rettenetes sötétség volt, erre is emlékszik. S arra is, hogy akkor már végképpen nem lehetett ismerősöknél, vendéglátóknál aludni, a félelem ráült egész Erdélyre.

*Előző esti olvasmányát idézi fel. A Székelyföld című lapnak Borsodi L. László készí-
tett interjút Eigel Ernő matematikatanárral, aki az említett időszakról így beszélt:
„Iskolánkra és személyes életünkre egyaránt rohamosan nehezedő szomorú négy-öt év
volt ez. Mindenfajta elszigeteltségünk miatt számunkra nem lehetett belátható, hogy
a saját végső csődjét már megvillanni látó, de a teljhatalmának megtartásához gör-
csösen ragaszkodó, az összeomlását bármely áron elkerülni akaró önkényuralmi rend-
szer elkeseredett utóvédharcának periódusát éljük, annak minden következményével.
A diktátor a nacionalizmus kiélezésében látta az ország elszegényített, kiéheztetett és
ezért elkeseredett tömegei figyelmének elterelését. Ebben a periódusban jutottunk el*

*mi, erdélyi magyarok a magyarul beszélő románok kategóriájába, és – úgymond – ‘a régi, eredeti nyelvünkre való visszatatanulást csak akadályozta volna számunkra a magyar tannyelvű iskola.’**

*A pedagógusi pálya sokismeretlenes egyenletéről. Borsodi L. László beszélgetése Eigel Ernő matematikatanárral, Székelyföld, 2014. február, 69–98., 89.

2.

A nyolcvanas években később már nem járt Erdélyben.

Maga miatt mehetett volna, de a gyerekekkel nem mertek útnak indulni, ez valóban így volt, féltették őket a kiszámíthatatlan helyzetektől.

Azt is mondja, nem volt pénzük utazásra, így ha akartak volna, akkor sem tudtak volna útnak indulni.

Erdélyből akkor már nagyon ritkán jöttek hírek. Akkorra már kialakult a kettős közlés gyakorlata, ha egy-egy költő elküldte a versét, akkor is közölték, ha az egy erdélyi lapban már megjelent.

Hallotta, később olvasta is, hogy a Bukarestben élő magyar költők a nagykövetségen olvasták a magyarországi folyóiratokat. A korábban meglévő szálak átalakultak, egy-egy híradásra szűkültek le.

Az említett útról hozta magával Markó Béla Talanítás című kötetét, szinte azonnal írt is róla. A könyv kapcsán a talanítás általánosságát, ha tetszik, egyetemességét és időhöz és térhez való kötöttségét emelte ki, mondván, a népek, népcsoportok történelmi- és közösségi létezésüktől való megfosztása is a talanítás tárgykörébe tartozik. Markó Friss hó a könyvön című, 1987-ben megjelent kötetét „...ha már másképpen nem találkozhatunk” mondattal küldte el neki. Akkor az a könyv, ráadásul egy törékeny, a létevel is a szépségre utaló könyv mintha valamiféle hihetetlen távolságból, ráadásul a falon túlról érkezett volna. Markó Béla később politikus lett, miközben 1989-től 2005-ig az Igaz Szó helyére lépő Látó című folyóirat főszerkesztője volt, 1993–2011 között a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) elnökeként tevékenykedett, 2004 és 2007 között a román kormány miniszterelnök-helyettese volt. 2011-ben nem indult az RMDSZ elnöki posztjáért, 2007-től ismét publikál verseket, sorra jelennek meg verseskötetei.

Ennek az időszaknak a légkörét jól érzékelteti Cs. Gyimesi Éva 1988. november 1-jén írott Fohász a Házsongárdban című írása. Ennek az írásnak a záró bekezdését idézi: „Ember vagyok, Uram, akinek ezt a földet adtad szülőföldül, s akihez magyarul szóltál. Te megengeded, hogy magyarul válaszoljak és mindent ezen a nyelven mondjak el Neked. Elfogadsz gyermekeként más nyelvű gyermekeiddel együtt. Ezen a földön hontalan vagyok, mert nincs jogom kinyilvánítani nemzetiségemet. De bármilyen mostoha is ez a szülőföld, nincsen más evilági otthonom, Egyetlen otthonom a Te országod, a Te igazságod. Engedd, Uram, hogy itt, ezen a földön is magyarul mondhassam: ember vagyok; hogy anyanyelvemen fogalmazhassam meg emberi minőségemet úgy, hogy ne sértsek másokat. Hiszen ebben a minőségünkben mindannyian Hozzád tartozunk és Téged bántunk, ha egymást megsebezünk. Segíts

Uram, hogy ne csak a közös temetők nyugalmaiban találjunk egymásra, hanem még életünkben. Könyörülj rajtunk, és munkáld bennünk a Te békességedet, Ámen.” Az írás a *Forrás* 1990. áprilisi számában jelent meg. Most, hogy az írást kereste a lapban, meglepődött, hogy csak az 1989-es decemberi fordulat után közölték, noha az írás jóval előbb a kezükbe került, aztán eszébe jutott, hogy a szerzővel nem tudtak kapcsolatba kerülni, ezért nem adták nyomdába az írást. Cs. Gyimesi Éva (1945–2011) nyelvész, irodalomtörténész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem professzora, könyvei, írásai mindig túlmutattak tárgyukon, alapvető erkölcsi kérdéseket érintettek, különösen képpen a *Gyöngy és homok, Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban* (Bukarest, 1992) és a *Szem a láncban: bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába* (Kolozsvár, 2009) címűek.

3.

A „szűk” nyolcvanas években, legalábbis a számítása szerint kialakított, s a saját élettörténetük alapján számított szűk nyolcvanas években, ez az időszak ezerkilencszáznyolcvannéggyel, lakáshoz jutásuk évével kezdődött, kétszer nyaraltak, először a Kecskeméthez közeli Tóserdőn, másodsor Galyatetőn.

Tóserdőn munkahelyének, a Lapkiadó Vállalatnak volt nyaralója, egy faház a Holt-Tiszához vezető út melletti emelkedőn, faház hatalmas fák alatt, a ház előtt tisztás, a tisztáson pingpongasztal, más talán nem is volt ott, talán még egy tűzrakó hely. Ennél „munkáltatóbb” környezettel azóta sem találkozott, állandóan kint voltak a szabadban, kirándultak a Holt-Tisza közvetlen környezetében, az udvaron pedig játszottak a gyerekekkel.

Emlékszik az otthonról való indulásukra, bepakoltak a kocsiba, a hátsó ülésre, a gyerekek mellé és a csomagtartóba, a kispolskinak alig volt csomagtartója, az egész hétre való csomagjaikat, a Konzervgyárnál még megálltak, s gyümölcslevet vettek maguknak ötliteres üvegekben, s mintha világgá mennének, elindultak.

Huszonhárom kilométert tettek meg, s megérkeztek Tóserdőre.

Galyatetőre is a szakszervezet révén jutottak el. Már évek óta jelezte, hogy szeretnének elmenni valahova üdülni, de soha nem kaptak beutalót. Egyszer kifakadt, ha most sem mehetnek el valahova, akkor kilép a szakszervezetből, mondta, erre kapták meg a beutalót.

Kedves nyaralás kerekedett ebből, lányaikkal délelőtt-délután túráztak, a Piszkéstetőre vezető úthoz kötődtek a leginkább.

4.

Akkoriban is rengeteg fénykép készült a vendégeikről és róluk is. Ezeknek a képeknek a többsége a szerkesztőségben őrződik, de kapott belőlük ő is, ahogyan kaptak belőlük a többiek is. Sem a szerkesztőségben, sem az itthon őrzött képeket nem rendszerezte soha senki. Egy szerkesztőségnek, ezt már megtanulta, nincs ideje arra, hogy a múltjával foglalkozzon, neki sem volt még, s azt gondolja, hogy nem is lesz ideje arra, hogy a képeket időrendbe állítsa, egyáltalán arra, hogy foglalkozzon velük. A levelezést sem rendezte, s alighanem soha nem is fogja rendezni ezt követően sem.

Mindaz, ami megtörtént vele, nem azért történt meg, hogy utólag valamilyen rend szerint rendszerezze a történéseket.

Egyébként is, beleégték a tudatába, sokszor átnézte őket, sokat foglalkozott velük, külön-külön is beszélhetne róluk, akár most is.

Nem gondolja, hogy egy szerkesztőség körül készült képek egy akkori szerkesztő kommentálásával sokakat érdekelnének.

Valóban nem akarja az akkori időszakból akár csak náluk megőrződött több száz fényképet megemlíteni, csupán párat említ meg közülük, ezek a képek megjelennek különböző mellékletekben, antológiákban, többségükben barátjuk, a Szíriából Kecskemétre, pontosabban Hetényegyházára került Bahget Iskander készítette őket, de van olyan is közöttük, amelyet a Forrás titkárnője, Vörös Józsefné készített, felsorolásukkal az akkori időszak szellemi gazdagságát akarja jelezni. Az első megemlítendő kép Kálnoky Lászlót ábrázolja, 1983-ban volt a vendégük, kései verseit már egri tanárként is olvasta. 1984-ben ünnepelték a Forrás tizenötödik születésnapját, a csoportképen Utassy József, Vörös Józsefné, Agócs Sándor, Kocsis István, Körmendi Lajos, Hatvani Dániel, Józsa Fábián, Sümei György, Kiss Benedek, Buda Ferenc, s Feriek akkor még apró lánya, Bori látható, Feriek mellett ott guggol ezeknek a soroknak az írója is, önmagát később már nem említi meg. 1984-ben avatták Tóth László emléktábláját, a képen Nagy Gáspár, Dobozi Eszter, Szekér Endre, Hubay Miklós, Lezsák Sándor, Molnár János, a Katona Társaság mindenkori pénztárosa és Pintér Lajos látható. Kiss Ferenc ez idő tájt tartott előadásáról nem készült fénykép, ő azonban őrzi magában a beszélgetésüket. 1985-ben látogatott el hozzájuk az akkor még Amerikából hazaérkezett Püski Sándor és felesége. A képen kettejük mellett Hatvani Dániel és Buda Ferenc áll. 1986-ban ünnepelték Buda Ferenc ötvenedik születésnapját, a képen Feri mellett Sümei György és Gáspár György látható. 1989-ben a húszéves Forrást ünneplő est meghívottja volt Baka István, Balázs József, Buda Ferenc, Csiki László, Dobozi Eszter, Füzi László, Hatvani Dániel, Kiss Benedek, Kovács István, Lezsák Sándor, Nagy Gáspár, Pintér Lajos, Sándor Iván, Szekér Endre, Tornai József és Varga Mihály, a verseket és szemelvényeket Nagy Attila olvasta fel. 1990-ben szervezték meg a magyar és a román írószövetség elnökének, Jókai Annának és Mircea Dinescunak a találkozóját Kecskeméten. 1994-ben ünnepelték a 25 éves Forrást, a képen Kötörő Miklós, a megyei önkormányzat elnöke, Komáromi Attila, Domokos Mátyás, Vekerdi László, Temesi Ferenc, Zelei Miklós, Hatvani Dániel, Csiki László, Fodor András. Tornai József, Utassy József, Sándor Iván, Császár Círil, a Katona Társaság új pénztárnoka, Baka István, Pintér Lajos, Szekér Endre, Kiss Benedek, Buda Ferenc látható.

Készülnek majd képek később is, ha lesz ereje, visszatér majd hozzájuk.

5.

A legjobb képeket Iskander készítette róluk.

Iskander, Bahget Iskander, kezdetben semmit nem tudott sem a névről, sem a név mögött álló emberről. Nem tudta, hogyan került egy arab ember ide, az Alföld közepére.

Nem tudja, mikor ismerkedtek meg, de a kecskeméti világban elkerülhetetlen volt, hogy valahol és valamikor találkozzanak. Elkerülhetetlen volt, mégsem tudja, hogy mikor és hogyan találkoztak először.

Azt tudja, hogy még Egerben olvasta a Forrásnak a fiatal írók Lakiteleken megtartott találkozóához kötődő számát. Annak a számnak léghőmérséklete volt. Nyilván azért, mert magának a találkozóznak is léghőmérséklete volt.

S azért, mert Iskander képei átmenekítették a Forrásba annak a találkozóznak a léghőmérsékletét.

Emlékszik az Illyés Gyuláról készült, vádló tekintetű képre, azok a szemek valóban egy ország állapotáról beszéltek.

Nem szeret és nem akar mítoszokat teremteni, de azok a szemek valóban vádolták a hatalmat, arról beszéltek, mi van abban az országban, amelyikben élnek.

Az elmúlt, hosszú években Iskander a barátja lett, az egyetlen ember, akit így szólít meg: Barátom!

Sokáig nagyon keveset tudott róla. Nem tudta, hogy Iskander hogyan került Magyarországra, nem tudta, hogy miért maradt itt, miképpen kezdett fényképezni, csak a képeit ismerte és szerette.

Bahget Iskander 1943-ban született El-Barazinban, Szíriában. 1967 óta él Magyarországon, 1971-ben a kecskeméti műszaki főiskolán szerzett mérnöki diplomát, majd 1976-ban mérnöktanár lett. Buda Ferenc írta róla: „Felsőfokú tanulmányait a kecskeméti Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolán végezte. Ismeretségünk, majd barátságunk azonban már kezdettől fogva más szálról: a fényképezés száláról szövődött. Mainál is fürgébb, mozgékonyabb mivoltában megjelent rendezvényeinken, összejöveteleinken. Majd a jelenlétüket szemügyre véve, s egyben derűre hangolva készülékét, szaporán – szinte sorozatlóvó fegyverként – rájuk kattogtatta, s eltűnt nyomtalanul. Egy idő múlva aztán ismét beállított, hogy ajkán az öröm ártatlan mosolyával remeknél remekebb felvételeket rakhasson ki elibénk.”

Bahget Iskander szociófotókat, tájfotókat, íróportrékat készített. Íróportréi a kor teljes kínálatából talán a legjobbak. Illyés, Faludy György, Kányádi Sándor, Sütő András, Buda Ferenc és mások úgy élnek és úgy fognak élni az emlékezetben, ahogy Bahget Iskander elénk állította őket. De talán ennél is fontosabb az, amit Buda Ferenc írt, mindannak, amit Bahget Iskander tesz, személyes hitele van, emberi hitele, ezért becsülik Bahget Iskandert emberként is és művészként is sokan.

Reprezentatív albuma Egy marék világ címmel 2012-ben jelent meg.

Buda Ferenc: A fényképező születésnapjára (A hatvanesztendő Bahget Iskander köszöntése), Forrás, 2003. 7–8 129.

6.

Nem tesz mást, soha nem tett mást, mint emberekről gondolkodik, mondja.

Nem teszek mást, mint emberekről gondolkodom, mondom, akkor is, ha képeket nézek, ha könyveket olvasok. Valójában az emberek érdekelnek, mindig is az emberek érdekeltek, mondom.

Nem a titkaik, vagy ha igen, nem a magánemberi titkaik, hanem az, ami a gondolkodásukat, a munkáikat, a műveiket magyarázza, értelmezi.

Iskander egyik nagy titka az, hogy éppen ő, a Kecskemétre a legmesszebről érkezett lett a legkecskeméti kecskeméti. Az, hogy ő lépett be ebbe a világba a legmesszebről, ehhez kevés lenne, vagy talán még a kevésnél is kevesebb.

Ha valamivel kiérdemli ezt a játékosan életre keltett címet, akkor azzal érdemli ki, hogy a város történetében és jelenében megmutatkozó nyitottságot emberi tulajdonságként leginkább ő testesíti meg.

Másik nagy titka az örök, mindent átható kíváncsisága. A kép, a nagy kép elkészítésének vágya foglalkoztatja, de a nagy kép soha nem készülne el, ha nem az embert, a másik emberben ott élő örök embert akarná megérteni.

Érti, érzi a másik embert, s érzi a másik kultúrát is. A tanyavilágot, az abban megőrződött vagy újratermelődött szegénységet senki nem mutatta meg mélyebben, hitelesebben, mint ő. Illyés Gyuláról, Kányádi Sándorról, Tolnai Ottóról, Gion Nándorról sem nagyon készítettek az övénél jobb portrékat. Ha megszólal, halljuk, hogy a magyar nyelvet még mindig akcentussal beszéli, s nem vagyok biztos abban, mondom, igen, ezt is mondom, hogy a magyar irodalom mélységeit a nyelvismerete segíti megérteni.

Ennek ellenére érzi ennek az irodalomnak a gazdagságát, mélységét és magasságát, s íróportréin egy-egy életmű sajátos vonásait meg is jeleníti.

7.

Emlékezésfolyamában Vas István hosszan ír a harmincas évek szellemi-irodalmi közegéről. Egyrészt arról a közegről, amelyik, ahogyan mondja, a népies-urbánus háborút megteremtette, másrészt arról a közegről, ismét csak szellemi vonatkozásban, amelyik az életüket körülvette.

Kecskeméten, már idekerülésüktől, őket is meghatározó jelentőségű szellemi közeg vette körül. Más jellegű, mint Szegeden, érthetően, hiszen hallgatók voltak, a város szellemi életével tanáraikon keresztül kerültek kapcsolatba, Egerben viszont csak kevés emberrel tartottak kapcsolatot, így rá felszabadító erőként hatott, hogy itt írókkal, képzőművészekkel, tanárokkal, kutatókkal tarthatott napi kapcsolatot. Nem emlékezést ír, hanem ideérkezésüktől benne élő arcokat idéz fel magában, Hideg Antal arcát-alakját, Sümegi Györgyét, még Kecskeméten élt, amikor ők idekerültek, Bánszky Pálét, a könyvtáros Várszegi Lajosét, fiatalon halt meg, sajnos, a könyvtárból Várszegi Lajost ismerte meg először, s csak őt követően Ramháb Máriát és Vasné Mészáros Katalint, a grafikusok közül elsőként az akkor plakátokat tervező Pócs Pétert ismerte meg, aztán Zalatnai Pált, aki később az általa szerkesztett könyvek tervezője is lesz, aztán tovább másokat, sokakat, nem sorolja a neveket.

Képzőművészekkel találkozott, de a képzőművészet ekkor még nem érintette meg.

Visszautal Vas István kifejezésére, a közegre, Kecskemét gazdag szellemi-művészeti élettel ajándékozta meg, örült, hogy ebben a közegben létezhetett.

A mai napig meggyőződése, hogy Kecskemét kulturális közege nagyobb és intenzívebb szellemi életet tesz lehetővé, mint más hasonló méretű városé.

A pozitív diszkrimináció, a megélt tapasztalat és a más városokkal kapcsolatos ismeretek hiánya mondatja ezt vele. Tudja, mások nem úgy élték meg ezt várost, ahogy ő, magukba záródtak, s ezért a város is elzárkózott tőlük, vagy a munkájuk nem engedte, vagy a kíváncsiságuk nem volt elegendő ahhoz, hogy befogadják azt, amit ez a város adni tudott. A legtöbb, amit adhatott, alighanem a nyitottság volt, talán még mindig ezt tudja adni az ideérkezőnek. Ki lehetett lépni belőle, Szegedre–Pestre, s nem voltak dogmák, amelyekhez ragaszkodni kellett volna. Barátai valamivel korábban még a kultúralapítás időszakát élték, a nyolcvanas évekre ebből még megmaradt valami.

A lendületből is, és az eredményekből is.

Ez a város nem zárkózott be magába, legalábbis az a szelete nem zárkózott be magába, amelyekben ők éltek.

8.

Nem tudok mondani ma sem mást, mint amit a nyolcvanas évek kapcsán Kecskemétről leírtam, teszem hozzá a fenti, objektívnek szánt kijelentéshez.

Az akkori kecskeméti közeg magja máig megmaradt, máig érzem, hogy nyitott világban élek, hogy munkám során van kihez fordulnom, van kivel beszélgetnem – s azt is, hogy az életünknek még mindig van célja. Célja, a hétköznapiakon túl, s túl a szakmán is, a szakmai feladatokon, elképzeléseken, valami, ami csak a közösségi létezésben nyeri el az értelmét.

Talán az, hogy itt, a számunkra adott térben tegyük meg azt, amit még mindig tenni tudunk.

S hogy a közösség is gazdagodjon azzal, amit még mindig meg tudunk tenni.

Nem mondom most végig, hogy az elmúlt harminc év alatt milyen változások érték a Forrást, nem mondom végig, hogy Kecskemét gazdasági, kulturális és politikai élete hogyan alakult át akkor, amikor az egész világ átalakult.

Nem írom le, hogy kik haltak meg az elmúlt harminc évben, nem mondom el, hogy kik mentek el innét, azt sem, hogy kik jöttek ide – azt viszont érzem, hogy még mindig létezik az a mag, amelyik megőrizte magában a kulturális közösségekben létezés örömét és vágyát.

Lehet, hogy csak becsapom magamat, s lehet, hogy mások is becsapják magukat, lehet, hogy illúziók közepette élünk, merthogy jobb így élnünk, mintha tudomást vennénk a külső világról.

Nem mondom most el azt sem, hogy hányszor kellett megmenteni, hányszor kellett megmentenie mindenkinek külön-külön azt, amit ehhez a kecskeméti világhoz hozzá tudott tenni.

Mintha az idő örömét lelte volna abban, hogy próbára tegyen bennünket.

Tudja, nincs így, az idő cél nélkül lengi őket körbe.

9.

Az időről, az idő mozdulásáról Baka István írt verset. Égi zsebóra a címe, ők közölték ezerkilencszázkilencvenegyben. Ide másolja: Ha felpattan a nappal nikkeles / hátlapja, és elénk tárul az égi / zsebóra: csillag-fogaskerekek, / tejút-

rugók villódnak; s nézi, nézi // az Órásmester, felcsippentve, mint / lupét, a Holdat; s én is ideleln / találgatom – miért késik vagy siet? / Mint hidegben a sínek, a Jelen // miért húzódik össze, míg a Múlt / habzó teje a lábasból kifut, / és rákozmal a Jövő plattnijára, – // kapargathatod késsel is, hiába. // Felpattintja a nappal nikkeles // hátlapját Isten, kezébe veszi / a kronométert, piszkálgatja, majd / fejét csóválja, és zsebre teszi. // S a dohánymorzsák, a pipaparázs – / égette fekete lyukak között / ketyeg a Menny, s ide-oda gurul / Jézuska üveg-golyója: a Föld.

10.

Ha Kecskemétről ment valahova, akkor leginkább Szegedre ment, később Pestre is, de a nyolcvanas években leggyakrabban Szegedre ment. Ilia tanár úrral Lengyel Andrást látogatták meg, aztán mentek a Kincskereső szerkesztőségébe Baka Istvánhoz.

A nyolcvanas években már tartott órákat az egyetemen, ha szabadideje volt, egyedül is betért a Kincskereső szerkesztőségébe. Baka teát főzött, pálinkával kínálta, ezt soha nem fogadta el, pálinkázás után nem tudott volna tanítani. Baka halkan, de szinte folyamatosan beszélt, versekről, folyóiratszámokról, dilettánsokról, egészségi állapotáról. Halkan, de nyíltan beszélt mindenről, a nőkről is, s arról, hogy valójában nem tud szeretni senkit sem.

Ekkor még nem tudta, hogy Baka István lesz az a költő, akinek a pályáját szinte indulásától a lezáródásáig látja majd.

Megtapasztalhatta, hogyan emelkedik fel ez a költészet fegyelemmel, mesterségbeli tudással – s azt is, hogy hogyan fonódik össze megteremtője életével, sorsával.

Ekkor még nem tudta, hogy az ő nemzedékük Baka István költészete kapcsán szembesül majd a költészetnek azzal a bámulatos metamorfózisával, amelyikről Radnóti Miklós beszélt József Attila költészete kapcsán.

*József Attila halála után írta Radnóti Miklós: „A versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal. A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, melyet életében szinte a testével takar, a test sírba hulltával látható lesz, az életmű fényleni és nőni kezd. A versek sugarat vetnek egymásra, a nagy versek megragyogtatják a közömbösebb darabokat is, a halállal gyászoló éjszaka borul a műre, hogy sötétjén a gyöngébb fényű csillagok is felragyoghassanak. Minden töredék, minden papírlapon talált sor adalék lesz, adalék az életműhöz, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár. Befogadni, magához ölelni hajlandó minden apróságot, de semmit nem enged el többé. És az olvasónak s nekünk, kortárs-költőknek megadatott az, hogy láthatuk a bámulatos metamorfózist, mikor egy folyton épülő mű teljesen átfordul az időtlen öröklétbe...”**

*Radnóti Miklós: Jegyzet József Attila hátrahagyott verseihez, in: Radnóti Miklós Művei. A sajtó alá rendezés és a jegyzetek Réz Pál munkája, Magyar Remekírók, Szépirodalmi Kiadó, 1976, 776–777.

11.

Tíz éve volt, mondjuk, tíz éve volt arra, hogy személyes találkozásokon, beszélgetések során, levelet váltva figyelhesse ezt a nagy költőt. Baka István ezerkilencszázkilencvenötben halt meg, ennek húsz éve már, így nemcsak azt tapasztalhatta meg, hogy az akár kéziratban olvasott vagy a szerző felolvasásában hallott vers miképpen végelegesedik az időben, de azt is, hogy miképpen válnak ezek a versek a tudományos elemzés tárgyává. Bár ő is írt tanulmányt Baka István költészetéről, annak az élményétől, ahogyan a versek megszólították, nem szakította el magát, s ma is sokszor kérdezi azt, amit Baka is kérdezett önmagától, hova tűnt az a negyven év körüli férfi Szeged utcáiról, s Baka verseit, verssorait is mondogatja magában. Pár, sokat mondogatott sort ideír: *Legenda, hát lehullasz; SEBÉBŐL VÉRZIK EL AZ ORSZÁG; Az asztalvégre húzódnék szerényen, / csak még ne küldj el innen, Istenem, / és bort is tégy elébem! Úgy legyen!; Mint házfalat a vadszőlő, befut / És összetart az emlékezetem; / Vagyok, mert voltam, s ennyi épp elég – / Akkor nyitom, ha becsukom a szemem; Ha kifelé lezárul minden út, / Itt legbelül lesz tágasabb a tér; Csak a szavak; jó volna lenni még talán; Én itt vagyok de hol vagy te Uram; Jöjj el hozzám, köd-peplumodban és / Krizantém-öllerel, őszöm angyala!; Találkoztam, míg éltem, angyalokkal, / Nem eggyel, azt se mondhatnám, hogy sokkal, / De szárnyuk mára zúzmarás, hideg, – / Nem űznek el, de meg se védenek; országnak ország még hazának árnyék.*

*Baka sokszor írt magáról, szinte mindig magáról írt, de ahhoz, hogy magáról írjon, szüksége volt alteregókra, erről többször beszélt is. Alteregókra azért volt szüksége, mert önmagát nem tartotta annyira fontosnak, hogy beszéljen magáról. Szerepverseiben közvetlen megfeleléseket találunk önmaga és a versek teremtett hősei között, s a Bakó Andrásról írt publicisztikai írásokban sem nehéz ráismernünk. Ezek egyikében írt így: „Hová tűnt az a negyven év körüli, enyhén pocakosodó, rendetlen szakállú, zilált öltözetű férfi, aki – kezében lyukas reklámszatyorral – kulcsomókat és kiflivégeket potyogtatva, a semmibe meredő tekintettel járja Szeged utcáit, buszok, villamosok elől az utolsó pillanatban félreugorva...?”**

Sokszor kérdezi ezt ezeknek a soroknak az írója is.

*Baka István: *Hová tűntek a bolondok?*, in: *Publicisztikák, beszélgetések*, Baka István művei, Szeged, 2006. A szöveget gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila, 196.

12.

Mostani szegedi útjaimmal is úgy vagyok, mint Kecskeméttel, az állandóságot keresem és őröm benne. Szegeden is minden átalakult. A város, az egyetem, a Tiszatáj, minden. Baka István meghalt, Lengyel András visszahúzódott a lakásába, az egyetemen és a városban írók nőttek fel, akik már elmentek a városból, s írók jöttek a városba, az egyetemet tömegek lepték el, a diákok érdeklődése már egészen más, mint amilyen az övüké volt, a valamikori könyvesboltokat már régen felszámolták, az újabbakba már nem térnek be, de Ilia tanár úrral őrzik az állandóságot. Ha megérkezem Szegedre, mondom, akkor mindig az egyetemre

megyek, ott vár rám a szobájában, a valamikori szobájában, teszem hozzá ehhez, s nem tudom, meddig várhat még a valamikori szobájában, mert minden mindig átalakul, az egyetem is, aztán vagy megyek órát tartani, vagy elindulunk a városba, sétálunk, s közben beszélgetünk. A Kincskeresőt már nem keressük, a Fekete Házból kiállítóhely lett, így Andráshoz sem tudunk betérni, de beszélgetünk, még mindig beszélgetünk egymással.

Egyszer bejött az órára. Beszélgettünk, egyikünk sem tudott kilépni a beszélgetésből, ott, az órán folytattuk tovább, monológgal és hallgatással.

13.

Szegeden ismerkedett meg Benes Józseffel is.

Ilia tanár úrral álltak a Kárász utca elején, ott ahonnan a Dugonics térről az utca indul, majdhogynem a zebrán álltak még, amikor jött Benes, fekete hajjal és fekete ruhában. Máskor és másutt jött más is, Pataki Ferenc, Baka festő barátja, Darvasi László, mindenki, aki Szegeden élt. Szinte az egész életük találkozásokból állt.

Benesék idővel átköltöztek Kecskemétre, Benes felesége, Gerle Margit keramikusművész így gyorsabban jutott alapanyaghoz. Találkoztak a városban egymással, talán még beszélgettek is, valójában azonnal arra emlékszik, hogy Ágival megnézték Benes kiállítását a Bolyai-gimnáziumban, emlékszik, a kiállítást Bánszky Pál nyitotta meg. A képek megdöbbenették. Amikor a vajdasági magyar írók estjét rendezték meg, a vendégeket elvitte Beneshez, Benes a Vajdaságból került Magyarországra, minden ottani magyar író a barátja volt, Tolnai Ottónak egyenesen a rajztanára volt. Ekkor kapott Benestől egy szitanyomatot, bevarrt szemű-szájú magzatot ábrázolt, sötétbarna-vörös színnel nyomta meg a papírt, a vér színével, a kép címe egyszerű volt: Már az anyaméhben.

A képet kitette a lakásukban, más képük nem is volt, ha igen, akkor Martyn Ferencnek egy szitanyomata, egy kiállításán vásárolták. Gyerekeik azóta is emlegetik, milyen döbbenetes volt a Benes-kép gyerekkorukban, nem szívesen voltak együtt vele.

Ő ezen a képen keresztül ismerte meg Benes világát. Évek, hosszú évek kellettek ahhoz, hogy megértse a képeit, ezen a kifejezésen azt érti, hogy évek kellettek neki ahhoz, hogy a képek mögött álló világot megértse, s azt önmaga világával szembevitse, s hogy érezze, Benes mit és miért csinál a képen.

14.

Később megtapasztalta, hogy Benes legtöbbször hatalmas méretű vásznakra festett, másfélszer háromméteresekre, és még nagyobbakra is. Vásznain, grafikáin, szitanyomatain összekötözött bábuk láthatók, bábok és figurák, fáslizva, minden összekötözöttségük ellenére kereteikből kibuggyanva, máskor testük belső világát mutatják meg, néha Benes a gerincig lecsupaszítja őket. A figurákat és az őket körülvevő tájat Benes síkban ábrázolja, mindig síkban ábrázol mindent, figurát, tájat, egyszervolt állatokat, mindent. Figurái, tájai állandóan alakulnak, de végső soron mindig ugyanarra az alapképletre egyszerűsíthetőek.

Van, amikor a figurák uralkodnak a képeken, van, amikor a táj leegyszerűsített elemei. Minden leegyszerűsített Benes képein, leegyszerűsített, de nem stilizált. A stilizáltság hordozhat magában némi líraiságot, a leegyszerűsítés esetében semmi ilyenről nincs szó. A kifejezés arra utal, hogy Benes a figurák, tájak kapcsán pár alapelemet használ fel, s azokból építi fel a képeit. Mindig új képet épít fel, de ahogyan éppen Baka István mondta a képek kapcsán, akinek füle van a hallásra és szeme van a látásra, nem megy el közömbösen mellettük, hanem értelmezi ezt az alapelemekből folyton újraépítkező világot. Ahogy Baka írta, sivár és szomorú világ ez, fenyegető és fenyegetett, folyton változó, de a lényegét tekintve változatlan, csak a kitüremkedései tűnnek el, csak a bugyrai mélyülnek-sekélyesednek.

Első tájképei a Tisza-parthoz kötődnek, a felületek a valamikori Tisza-part kiszáradt, összeropedezett agyagjának mintáit követik, ezek a mintázatok alakulnak majd át a későbbi folyópartok derűsebb, összetettebb, színesebb felületeivé. Motívumai a pusztulás emlékeiből nőttek ki, a Tisza-part agyagfelülete alól embercsontok is előkerültek, az összekötözött kezű-lábú emberek csontjai. A kihantolt, összevarrt hasú halottak, a varratok ábrázolása, a has, aztán a szem és a száj összevarrása innét került Benes világába s a képeire. Még a gyönyörűséges kis infánsnő testét összefogó fűzések, kötözések is innét kerültek a képre, ahogy előképét jelentették a Pannon Bábel című képen ábrázolt tájat leszorító, gúzsba kötő pántoknak is, noha azok nem mások, mint az Alföldön elszaporodó fóliasátrak tartóívei.

Benes nem ábrázol, hanem teremt. Nem konkrét tájakat festett és fest, hanem a táj egyes, általa meglátott elemeiből teremt meg képeinek a világát. Lemondott az ábrázolásról, az ő számára a valamikori világ felrobbant, eltűnt, egyes elemei maradtak csak meg, képein ezek az elemek jelennek meg,

Számomra, mondja most, hosszú évekkel az első megdöbbenés és a képekre való kezdeti odafigyelés után, a képzőművészethez innét, Benes képeitől vezetett az út.

Nem a képzőművészet történetét követtem, mondom, hanem egy radikális gesztust végrehajtó nagymester képeit nézve döbbsentem meg, kimondatlanul is azt tudatosítva, hogy így, ennyire az idő törvényeit követve és megértve is lehet festeni.

15.

Ezerkilencszáznyolcvanötben Németh Lászlóval foglalkozó tanácskozást rendeztek Székesfehérváron. A tanácskozás kapcsán alig vannak emlékei, egy fényképre emlékszik, amit később kapott valamikor, a fényképen biztosan rajta volt Kőhegyi Mihály, a bajai múzeum régésze, az is lehet, hogy vele is ott találkozott először. Később majd Németh László-leveleket adnak ki közösen, ez indítja el a Németh László-levelezés széles körű összegyűjtését.

A tanácskozást nyilvánvalóan a Fehérváron élő Bakonyi István szervezte, majdnem tíz évvel korábban ő volt a pécsi diákköri konferencia első díjasa, Németh László Iszony című regényéről írt akkor dolgozatot.

Még Vekerdi László előadását köti ehhez a helyszínhez, a JAK-füzetekben akkor megjelent, A mindentudás ígérete című tanulmánykötetről beszélt, úgy tett, mintha improvizált volna, noha nagyon is átgondolta, amit mondott. Azt mondta, hogy Németh László sohasem a mindentudás ígézetében élt, hiszen mindig a szorongó tájékozatlanság vezette, s nyilvánvalóan a Tanu bevezető sorait idézte ennek kapcsán.

Ott Fehérváron is találkozott Domokos Mátyással, akivel már korábban, egy Kecskeméten rendezett irodalmi esten megismerkedett, s ott találkozott először Sándor Ivánnal.

Az említett tanulmánykötet a JAK-füzetek 17. köteteként 1985-ben jelent meg a Magvető Kiadónál, összeállította: Szegedy-Maszák Mihály. A Tanu bevezetőjének Vekerdi László gondolatmenetéhez kapcsolható sorai: „Folyóiratom ihletője e kor igazi műzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek. Nem akarok tanítani. Az essait a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok.” Szükségesnek tartja megjegyezni, hogy ez előtt a sokat idézett bekezdés előtt egy másik, keveset idézett, de Némethről mégis sokat elmondó bekezdés szerepel, idézi: „A folyóirat itt van s nekem nincs okom frázisokkal bátorítgatnom magam. Ismerem a világ erőit és ismerem a magányos emberét. Tudom, hogy nagy dolgoknak az idő segít. Lesznek – s nem csinálják őket. Az ember csak a maga dolgára vállalkozhat; soha nagy dolgokra.” (Az idézett Tanu című írás Tanu című folyóiratának első számában jelent meg 1932 szeptemberében.)

16.

Ez a tanácskozás már nyilvánvalóan sűrűsödési pontot jelzett, s nem csupán irodalmi, hanem már a politika irányába is mutató sűrűsödési pontot.

Mai eszével azt mondaná, hogy kevés kellett akkor egy sűrűsödési pont kialakulásához, de hát az, ami ott és másutt történt, egyetlen pillanatig sem volt lebecsülhető, kiváló emberek, tudósok, írók gyűltek össze, hogy Németh Lászlóról és Németh László kapcsán saját korukról beszéljenek.

Ráadásul akkor mindennek más volt a súlya és az értéke, mint ma, a két időszakot, majd nem azt mondta, hogy a két kort, nem lehet összehasonlítani.

Ez is, mint annyi más tanácskozás, érzékelhetővé tette azt, amit egyébként folyóiratszámok, összeállítások, esszék és tanulmányok is jeleztek már, azt, hogy vannak, s nem is kevesen, akik a magyar társadalom gondjait át akarják gondolni, s többek között Németh László felől akarják átgondolni.

Tíz évvel ezt megelőzően a legkülönbözőbb egyetemekről jó páran Németh László regényeiről, gondolkodásáról, világgképéről írott tanulmányokkal jelentkeztek a diákköri konferenciákon, akkor is felmerült az a kérdés, hogy ennek van-e önmagán túlmutató jelentősége.

Akkor erre a kérdésre azt a választ adta, hogy nincs, vagy ha van, akkor csak áttételesen van, s ezt komolyan is gondolta. Akkor a fiatalok figyelme a múlt felé

fordult, keresték maguknak azt az író, gondolkodót, akinek a gondolkodását megismerve a saját korukról is beszélhetnek. Az egyik ilyen gondolkodó Németh László volt, de voltak mások is, igaz, Bibót később ismerték meg, de annak az időszaknak a szépirodalma sűrűn említette, idézte Krúdyt és Kosztolányit is, nem beszélve Hamvas Béláról.

A Németh László iránt megnövekedett érdeklődést egyáltalán nem kell kizárólagosnak tartani, mondta akkor.

17.

Nem emlékezett arra, hogy Sándor Iván ott volt a fehérvári tanácskozáson.

Az emlékeiben vele kapcsolatban az élt, túl azon, hogy a nyolcvanas évek elejétől olvasta a regényeit és az esszéit, hogy Iván küldött egy fejezetet a Forrásnak, a levelet neki címezte, A Németh László-pör című könyvéből, a Németh-regényekkel foglalkozó részt küldte, a könyv ezerkilencszáznolcvanhatban jelent meg.

Aztán később, már nyolcvannyolcban, akkor már volt otthon telefonjuk, írta már, lehallgatták a beszélgetéseiket, Hatvani Dani akkor már távozóban volt a Forrástól, Iván felhívta őt, s a következőket mondta: Nézd, hatalmas átalakulások kezdődnek, szeretném rögzíteni a történéseket, mit szólnál ahhoz, ha havonta írnék egy esszét a Forrásnak arról, hogy abban a hónapban mi történt az országban.

Neki akkor semmi felhatalmazása nem volt arra, hogy a szerkesztőséget képviselje, de azonnal igent mondott a kérdésre.

Így kezdődött el Sándor Iván rendszerváltásról írott hármaskönyvének története, a három esszéfüzérből kettő a Forrásban jelent meg.

Mondja, nem emlékezett arra, hogy Sándor Iván ott volt az említett tanácskozáson, azt, hogy ott volt, Iván mondta neki most, az egyik este, szokásos telefonbeszélgetésük során, akkor kezdett erről beszélni, amikor ő már a most íródo részleteken gondolkodott. A tanácskozás után Vekerdi Lacival beszélgettünk, mondta Iván, rólad volt szó, dicsért téged, ahogy csak ő tudott dicsérni, ekkor léptél oda hozzánk, s fogtunk kezét egymással.

Eszerint majdhogynem harmincéves személyes kapcsolat, barátság kapcsolja őket egymáshoz. Találkoztak Pesten, az Amerikai úti lakásban, aztán a Mexikói útiban, Nemesgulácson, Ivánék elvonuló helyén, a hajdani présházban, Kecskeméten, utaztak együtt, számtalan telefonbeszélgetést folytattak, írtak egymás könyveiről, könyvbemutatókat tartottak, úgy gondolja, mindazt, amit Iván gondol és ír, ő is belül érzi.

Az említett esszéfüzérek könyv alakban is megjelentek: Sándor Iván: Vízkeresztől karácsonyig – A nyolcvankilenc esztendő, Forrás – Gondolat, 1990; Sándor Iván: Félelem? Remény? – A kilencvenes esztendő, Gondolat – Széphalom, 1991; Sándor Iván: A karnevál harmadik napja – A kilencvenegy esztendő, Gondolat – Széphalom, 1992.

18.

Hetényi Zsuzsa A vesztes győztesek és túlélő áldozatok könyve címmel írt utószót Vaszilij Grosszman Élet és sors című nagyregényéhez. Az invenciózus írás bemutatja a regényben leírt történések idősíkjaikat és a regény megjelentetéséhez kapcsolódó idősíkokat, nem feledkezve el arról sem, hogy a sztálingrádi csatát középpontba állító, de ezen túlmutatóan a második világháború egészét bemutató regény 1960-ban készült el, 1961-ben tiltották be, először Nyugaton jelent meg 1980-ban, a Szovjetunióban csak 1989-ben, az ottani rendszer összeomlása előtt adták ki, nálunk pedig 2012 karácsonyára jelent meg.

Megjegyzendő, hogy Grosszman történelmi ítélete, az adott korszakban kialakult történelmi ítélete minden ponton megegyezik az utókor ítéletével, s az sem felelhető, hogy megküzdött azért, hogy az általa átélt történéseket a maga ítélete szerint rögzíthesse.

A fenti időpontokat azért jelölte meg pontosan, mert az utószó szerzője éppen velük, az időpontokkal foglalkozik.

Azt mondja, hogy az idősíkokhoz történések, a történésekhez emberek kapcsolódnak, a történések és az emberek pedig nem ok-okozati kapcsolódásukban, hanem kölcsönös viszonyukban érthetők meg.

Hetényi Zsuzsa ezt a viszonyrendszert a történelem relativitáselméletének nevezi, ami üres tétel marad akkor, mondja, ha nem követi egyfajta empatikus gyakorlat, ezt a gyakorlatot pedig leginkább az irodalom tudja megvalósítani.

Az időnek ez az empatikus kezelése eltűnőben van, teszi hozzá Hetényi Zsuzsa megjegyzéséhez.

Hetényi Zsuzsa: A vesztes győztesek és a túlélő áldozatok könyve, in: Vaszilij Grosszman Élet és sors, fordította: Soproni András, Európa Könyvkiadó, 2012, 1075.

19.

Az előbbiekhöz hozzászerzi azt is, hogy a történelem relativitáselméletéről, azaz az egyes ember léthelyzete és a történelem közötti kapcsolatról számára Sándor Iván mondta a legtöbbet.

Nem jelenti a regényíró háttérbe állítását, ha Sándor Iván gondolkodásából az elemzésre való hajlamot emeli ki. Ebből a nézőpontból látszik, hogy módszerinté tekintve Németh Lászlóhoz és Bibó Istvánhoz nyúlt vissza. Iván akár esszéiben, akár regényben, de a beszélgetésekben is, a klasszikus dialógusok mintáit követő beszélgetésekben, vagy akár hosszúra nyúló, telefonban elmondott monológjaiban is azonnal a rálátáshoz szükséges kívülálló pozíciójába helyezi magát, egészen addig, amíg az összefüggések teljes rendszerét fel nem vázolja, aztán pedig a résztvevő érzékenységevel világít rá az összefüggésekre, s azok következményeire.

A korlátványok hosszú sorát író Sándor Ivántól egy pillanatig sem áll távol az elemzés, még a történelmi-politikai elemzés sem, aktuális kérdéseket érintő kolumnás politikai értelmezései ebben a vonatkozásban a nyolcvankilencben elkezdett hármaskönyvének logikus folytatását jelentik. Ám abban, hogy ezek nem esszéket nyí terjedelemben íródhatnak, abban mégsem csak a korszak

változásait kell látnunk, mondja, még azt sem, hogy a politikai elemzők naponta fogalmazzák meg éppen aktuális véleményüket, ily módon azt követhetlenné, s sok vonatkozásban fölöslegessé is teszik, hanem inkább azt, hogy az elemzés Sándor Ivánnál sosem cél, hanem eszköz volt, s az ma is. Ezeknek a törekvéseknek a révén vált a korjelenségek átvilágítójává, aki az újabb társadalmi jelenségeket történelmi összefüggésekbe illeszti.

*Sándor Ivánnak a nyolcvanas években írott, a magyar történelemmel foglalkozó nagyesszéi számára szintén az adott helyzet értelmezéséhez nyújtottak segítséget. Az írások a század nagy traumáinak (milyen egyszerű ez a kifejezés ahhoz képest, amit az adott helyzetekbe került ember megélt), a Don-kanyarnak, az Auschwitz-jelenségnek, a Gulagnak, s 1956-nak az elemzést adják. Jelképes A föld alá vitt tények üzenete című írás zárása: „Annak, aki még a század végén is merne diófát ültetni, ilyen földet kell fölásnia. Ezt a ténytetőt kell kiforgatnia. De aki eljut odáig, hogy marad benne elszánás az ilyen vállalkozásra, annak új lehetőségeket kell feszegetnie, amelyek túlvannak az emberek, a nemzetek közötti mai kapcsolatokon, a társadalmak kialakult formáin. Az ilyen lehetőségek megsejtéséhez pedig túl kell lépnie az embernek szellemi, erkölcsi és vállalkozó képességeinek azokon a határain, ameddig eljutott.”**

Szabadsága a helyzetértelmezések újabb és újabb darabjainak vállalásában mutatkozik meg. A történelmet a mindenkori jelen szempontjából, az eddigiekből következően mondhatnánk úgy is, hogy az egymásra következő léhelyzetekből vizsgálja, a mindenkori lét egyéni és közösségi összefüggéseit is megmutatja, de az adott történelemdarabról, s magáról a történelemről is fontos megállapításokat tesz. Ugyanakkor érződik, hogy szépiró és színházi szakember áll az írások mögött, képeket állít elénk, jeleneteket teremt, hirtelen és gyors vágásokkal dolgozik. (Írásait a magyar esszé nagy alakjainak, így például Németh Lászlónak és Cs. Szabó Lászlónak az írásaitól – a nézőpontok meghatározó kapcsolódása mellett a szükségszerű különbözőségeken túl – éppen ezek a vonások különböztetik meg.)

*A nagy sorsfordulókkal foglalkozó elemzéseinek összegzését így adja meg: „Nemrégiben megkérdeztek tőlem, hogy mi volt a 20. századi magyar történelem leginkább meghatározó eseménye: az első világháború és Trianon?, a második világháború és a Don-kanyar?, a Szálasi-korszak, a holokauszt?, az ötvenhatos forradalom?, a rendszerváltás? Szerintem az, mondtam, hogy a politikai elit, a társadalom egyikből sem tudta levonni az érvényes tanulságot.”***

*In: Sándor Iván: A történelem gépanyala, Válogatott esszék, L'Harmattan, 2013, 37–38.

** Sándor Iván: Nem november 4-én bukott el a forradalom, uo.: 95.

20.

Ma azt mondja, már Kecskemétre kerülésekor felmérte a rá váró veszélyeket, az a szellemi világ, amelyikbe belekerül, könnyen magával ránthatja, napról napra viheti magával, s így a munkájától, a maga szellemi érdeklődését követő munkájától is eltávolíthatja.

Amikor Egerbe került, akkor is érezte ezt a veszélyt, tanárként még jobban kellett éreznie, hiszen a tanítás, ezt megtapasztalta, az egyik legnehezebb, leg-

több munkát igénylő szellemi és fizikai tevékenység. Ráadásul a teljes napot kitöltő tevékenység, mellette olvasásra, írásra nem marad idő. Fiatalkorában még vitatkoztak arról, hogy miképpen lehet valaki tudós tanár, ő erre azt mondta, hogy a legfontosabb az lenne, ha a tanároknak biztosítanának időt az olvasásra, gondolkodásra.

A szerkesztés is állandó szellemi készséget, készenlélet igényel, naponta új írásokkal találkozunk az ember, ezeket be kell illeszteni a saját világába, s meg kell válaszolnia őket, miközben napi hivatali, technikai jellegű munka is akad, nem beszélve arról, hogy korábban a politikai, manapság inkább a pénzügyi kényszerek legyőzése, a napi küzdelem a lap megőrzéséért hatalmas energiákat követelt és követel.

Mindezek mellett úgy érezte, hogy meg kell tartania magának egy területet, amelyikhez vissza tud térni, amelyik valamennyire rendszerezi gondolkodását, miközben olvassa a beérkező kéziratokat, az új könyveket, a szerkesztőségbe akkor még szép számmal érkező folyóiratokat s így tovább.

21.

Ekkor újra sokat olvasta Németh Lászlót.

Az első, mondjuk így, egzisztenciális élmények után most genetikusan, műről műre, az időben előre haladva olvasta az írásait, számos írása ekkor még tiltottnak számított, ezek a nagy életműsorozatba sem kerültek be, így az eredeti megjelenési helyekhez tért vissza.

A jelenség érdekelt. Fiatalon, szinte még gyerekként a művek etikai tartalma foglalkoztatta, most maga a jelenség, a huszadik századba belevetett ember, aki a század kérdéseit próbálta megválaszolni. Motívumai, motívumainak változásai is a század változásairól beszéltek, sok időt töltött el ezeknek a motívumoknak a vizsgálatával.

Amikor kikerült az egyetemről, úgy gondolta, egy kutatóintézetben szívesen foglalkozna egy Németh-archívum kialakításával, ebből az elképzeléséből semmi nem lett, ilyen jellegű archívum azóta se jött létre, s a lehetőségét sem látja annak, hogy valamikor is létrejöjjön.

Ha a saját élettörténetét nézi, akkor nem sajnálja, hogy az történt, ami történt, bár még nem lezárt történetről beszél, úgy, legalábbis eddig az élete megtörtént, izgalmasabb volt, nagyobb kihívásoknak kellett megfelelnie, mintha egy kutatóintézetben tölt el hosszú éveket.

Igaz, azt nem tudja, hogy ott milyen szellemi utat járt volna be.

22.

Újabb olvasmányai két dolgot értettek meg vele, az egyik az volt, hogy a jelenség értelmezése szempontjából megkerülhetetlen az, amit Németh az alkatra hivatkozva önmagáról elmondott, a mű, még akkor is, ha később önmagában vizsgáljuk, első megközelítésben elválaszthatatlan attól, aki létrehozta, legalábbis a személyességet olyan erővel hirdető alkotónál, mint amilyen Németh László

volt. A másik megfigyelése Némethnek az időhöz, az adott időszakokhoz, korszakokhoz való viszonyára vonatkozott, arra, hogy Németh mélyen értette azt a kort, amelyikben élt, az életmű változásai összefüggésben állnak az egyes történetileg is önálló sajátosságokat mutató változásaival.

Számos esetben nemcsak értette azt az időszakot, amelyikben élt, hanem formálta is azt.

Ezekben az években már sokakat foglalkoztatott Németh László munkássága, feltehetően a politikai érdeklődés részeként is, az irodalmi folyóiratokban megjelenő összeállítások, a különböző konferenciákon, tanácskozásokon elhangzó előadások révén a Németh munkásságával foglalkozó tudományág is előbbre lépett.

Akkor is, tulajdonképpen attól a pillanattól kezdve, hogy Németh életművét tudatosan olvastam, s írtam is róla, foglalkoztatott az a kérdés, hogy van-e korjellemző mozzanata annak, amit csináltam, vagy a társaim csináltak, teszem hozzá az eddigiekhez. Végső soron abban, hogy öt-tíz, vagy akár húsz irodalmár, igaz, közöttük jeles tudósok és roppant mód felkészült esszéisták is voltak, most a szó pozitív értelmében használom ezt a kifejezést, mondja, s hozzájuk kapcsolódóan pályájukat kezdő irodalmárok, közösen érdeklődnek egy évtizeddel korábban lezárult írói életmű iránt, nem kellene korjellemző mozzanatot látnunk. Mégis azt hiszem, hogy a nyolcvanas évek világában létezett ez a mozzanat, voltak páran, akik Németh világához kapcsolódva, annak révén mondták el a világról a véleményüket.

Említenem kell azt is, hogy az éppen lezáruló, s több vonatkozásban tiltott múlt egyik fontos szelete mutatkozott meg előttük akkor, amikor Németh munkásságával szembenéztek.

A Németh Lászlóval foglalkozó „tudományág” valójában a nyolcvanas években alakult ki, Vekerdi László könyve (Németh László alkotásai és vallomásai tükrében, Arcok és vallomások sorozat, 1970) után a hetvenes évek végén és a nyolcvanas években sorra jelentek meg a fontos könyvek, így Grezsa Ferenc munkái (Németh László vásárhelyi korszak, 1979, Németh László háborús korszaka, 1985, Németh László Tanu-korszak, 1980) és Sándor Iván kötetei (Németh László üdötana, 1981, A Németh László-pör, 1986). Számos tanácskozás, évfordulókhöz kötődő emlékezés zajlott, fontos tematikus összeállítások jelentek meg a folyóiratokban, ebben a folyamatban formálódott a Németh László-kutatás. Neveket ír le, a teljességre törekvés nélkül, Hartyányi István, Domokos Mátyás, Sándor György, Monostori Imre, Olasz Sándor, Cs. Varga István, Sándor György, Bakonyi István és a családtagok, Németh Ágnes, Németh Magda, Németh Judit, dr. Lakatos István nevét említi, nélkülük a mostaninál jóval kevesebbet tudnának Németh Lászlóról.

23.

Ekkor, s még jóval később is filológiai jellegű munkái jelentek meg, ezerkilencszázkilencvennégyben Németh Józsefnek, Németh László apjának a naplója, ennek a filológiai háttérmunkái már egyetemista kora óta foglalkoztatták, előtte Németh László közgyűjteményekben lévő leveleinek egy részét közölték

Kóhegyi Mihállyal, valójában ekkor értette meg, hogy Németh László a globalizáció előtti időszak teoretikusa volt, aki a maga erős tizenkilencedik századi háttérével, valójában az újkor által kialakított elemzés módszerét követve jutott el annak felismeréséhez, hogy a világ egy egységes civilizáció, a világcivilizáció megteremtésének küszöbén áll. A történésekből mintegy kilépvé, a megfigyelő helyzetéből mondta azt, amit mondott. Érzékelte a világ eggyé válásának lehetőségét, szépségét, de az elinduló folyamatokban zajló veszélyeket is, ezek közül a pusztulás egyetemességét érezte a legnagyobb veszélynek.

Az, amit mondott reális volt, de leegyszerűsített is volt, igaz, az ezerkilencszáznegyvenes-ötvenes évek Magyarországon még a világcivilizáció kialakulásának lehetőségéről beszélni is meglepőnek számíthatott, hiszen akkor még a politikai egységesüléstől is messze volt a világ. A leegyszerűsítés abban mutatkozott meg, hogy Németh a világcivilizáció modelljében (akárcsak az általa kialakított) bartóki modellben az ősinek és a modernnek a találkozását képzelte el, de arról, hogy ez hogyan történik, vagy történhet meg, egy szót nem mondott.

Az időben visszanezve ezeknek a mostani feljegyzéseknek az írója is azt mondja, hogy a rendszerváltás időszakában, nyilván Németh hatására, az akkori változásokat is hasonlóan, ma már tudja, erősen leegyszerűsítve képzelte el. Azt gondolta, hogy a korábbi időszakból megőrződik mindaz, ami megőrzendő belőle, Nyugatról pedig átveszik azt, amit a modernizációból, társadalomszervezésből át kell venniük. Arról, hogy hosszú, évtizedes küzdelmek kezdődnek, érdekek harca folyik majd az élet minden területén, fogalma sem volt.

A kilencvenes években az egyes részterületeken vizsgálta Németh munkásságát, s majd kettőezer elején ül le, hogy megpróbálja formába önteni mindazt, amit Németh Lászlóról gondolt.

Némethet ma is a globalizáció előtti időszak gondolkodójának tartja, aki ennek az időszaknak az emberképét is megfogalmazta, ennek az emberképnek a tarthatatlanságára Milan Kundera mutatott rá, majd J. M. Coetzee lesz az, aki megmutatja minden lehetséges modell lehetetlenségét, egyedül az állandó keresést tartja lehetségesnek.

Erről majd részletesebben is írnia kell.

24.

Mondta, a nyolcvanas években a szerkesztés mellett főképpen filológiai munkát végzett, s levelek, dokumentumok kiadására, gondozására gondol ennek kapcsán.

Az ő szemében azonban nemcsak a szövegek gondozója a filológus, hanem az is, aki a szövegek gondozásával megteremti az átfogó elemzés, értékelés alapjait, s magát az elemzést, értékelést is elvégzi.

A filológusi munkával sokan szembeállítják az esszéisztikus megközelítést, ezt főképpen a felületességgel azonosítják, ugyanakkor szinte minden, az olvashatóság igényeinek megfelelő írást ebbe a kategóriába sorolnak. Azt gondolja, az olvashatóságért minden szerzőnek, a szaktudományuk elvárásainak megfelelni akaró és tudó tudósnek meg kell küzdenie, bár jó néhány természettudományos

témát látva érzékeli, hogy van, amikor már csak a pár tudós által használt szakmai nyelven lehet megszólalni.

Ebből következően az esszéisztikus megfogalmazás önmagában nem mindig jelent felületességet. Filológiai megalapozottsággal is lehet mások által is olvasható módon írni. Ha bármilyen modellt is követni akart az életében, akkor ez a modell volt az, amelyiket követni akart.

25.

Ezerkilencszáznyolcvanhatban tanulmányt írt Grezsa Ferenc és Sándor Iván Németh László könyvéről. Grezsa Ferenc Németh háborús korszakáról írt könyvet, Sándor Iván könyve a már említett, A Németh László-pör című könyv volt. Két könyvről írt, a két könyv kapcsán összeszedte mindazokat a mozzanatokot, amelyek az akkori magyar irodalomban, legalábbis szerinte, a korszerű helyzetismeret irányába mutattak. Az írásba belenézve most veszi észre, hogy belegyömöszölt abba a rövid tanulmányba mindenkit, aki belefért, az említett két szerző mellett említette Esterházy Péter, a közgazdász Lengyel László, aztán Liska Tibor, majd Bibó István, aztán Csoóri Sándor és Mészöly Miklós nevét, amit tudott, idézett is tőlük, különösen azt, ami az akkori világ megismerésének lehetőségeire vonatkozott.

Az írást a Valóság szerkesztőségének küldte el, választ Sükösd Mihálytól kapott. Olyan választ kapott, amelyet se előtte, se utána nem kapott senkitől. Az írásodat nem merjük közölni, írta Sükösd kézírással, hatalmas betűkkel.

Ezt a választ akkor sem értette, s azóta sem érti, pedig sokat gondolkodott rajta. Abban az írásban semmi olyan nem volt, ami az ő akkor már pár éves szerkesztői gyakorlaton alapozódó tapasztalatai szerint a legalitás keretei között ne lehetett volna közölni. Másrészt Sükösd Mihályt senki nem kényszerítette a levélben megmutatkozó őszinteségre, akár udvariasan elhárító levelet is írhatott volna.

Ma is azon gondolkodik, hogy mi irritálhatta a Valóság szerkesztőségét ebben az írásban, hiszen például a Liska-moddellel kapcsolatos mondatokat éppen egy korábbi Valóság-számból idézte. Lehet, hogy a Valóság mögött álló Aczél György és Németh László egykori, rendkívül összetett kapcsolatába nem akartak belelépni, még utólag sem, vagy valami általa nem ismert mozzanat határolta el őket a közléstől, s az készítette őket az írás említett módon való visszaadására.

Ezekben a jegyzetekben még csak érzékeltetni sem tudja a Valóság című folyóirat szerepét és szerepének összetettségét a Kádár-rendszerben. A lap társadalmi, gazdasági kérdésekről közölt mérvadó tanulmányokat, szociográfiákat, így például Végh Antal Penészleki riportja és Zám Tibor Hortobágyi jegyzetek című írása is a Valóságban jelent meg, s még annyi minden, itt csak a Valóságban szerzőként szereplő Liska Tibor, Szűcs Jenő, Hankiss Elemér nevét említi. A lap gazdaságát Vekérdi László elemezte az Új Forrás 1995-ös évfolyamában közölt kétrészes, Harminchárom év a Valóság rabságában című tanulmányában. Kőrösi József halálakor Vekérdi

László nekrolóiban búcsúzott Kőrösi Józseftől, ebből idéz most pár gondolatot: „Itt inkább Lengyel László Valóság-esszéjéből idéznék valamit, amit ‘a Valóság módszeré’-ről ír: ‘Jobb esetben egy telefon vagy egy kétsoros levél értesítette az író, hogy cikkének megbeszélésére ekkor és ekkor jelenjen meg a szerkesztőségben. A sivár irodákban előrejutva az elképedt és álmélkodó szerencsétlen egyenesen a főszerkesztő színe elé juthatott, aki gólyalábain dülöngve járt a recsegő padlón, és ordítva tárgyalta a világ sorát a többi szerkesztővel. A világ kicsiny történeteket, anekdotákat, példabeszédeket jelentett. A szerző ezen istenektől és félistenektől megsemmisülten csak dadogva tudott felelgetni azokra a kérdésekre, amelyeknek az égvilágon semmi köze nem volt művéhez, s abban reménykedett, hogy válaszai javítják a cikk megjelenésének esélyeit.’ Hiába reménykedett, természetesen. Mert a szerkesztők a maguk anekdotákban feloldódó pompás összjátékával (Kőrösi körül bámulatatos csapatmunka tudott kialakulni anélkül, hogy ő a legcsekélyebb mértékben igyekezett volna ilyesmit kialakítani) „azért kínozták az embert, hogy a saját stílusát csiszolja ki. Nem az övékét kellett követnem. Nem akarták, hogy úgy írjak, mint ők. Nem a saját mondataikat akarták viszontlátni. Elfogadták, sőt erőltették a saját stílust. »Ez nem maga, ez nem magától való« – volt a leggyakoribb megjegyzés. Máig nem bántam meg, hogy ők voltak az első olvasóim.’

Pontosan ezt s így tapasztalhattam én is, valamikor a hatvanas évek elején-közepén, és máig nem bántam meg én sem. Azt is ideértve, hogy később, mikor már a Valóság hasábjain valamelyest közölhető szerzővé ütődtem, épp a leginkább ‘magamtól való’ cikkeimet kaptam tőlük vissza. Az egyikre máig büszke vagyok: ‘Lacikám, bocsásd már meg ezt nekünk’, írta rá Kőrösi jellegzetes ákom-bákom, ám többnyire mégis jól olvasható betűivel. Akkor egy kicsit fájt, de lassan kezdtem úgy érezni, hogy felér egy lovaggá ütéssel. Kőrösi nevelt anélkül, hogy egy cseppet is nevelni akart volna. Nemcsak szerzőket, szerkesztőket is.”*

A Forrást különösen Zám Tibor és a szociografikus szemléletmód révén az átlagosnál szorosabbnak mondható kapcsolat fűzte a Valósághoz, ő maga is rendszeresen olvasta a lapot, ezért örült annak, hogy személyesen is találkozhatott Kőrösi Józseffel.

*www.jamk.hu/ujforras/990312.htm

26.

Nem sokkal korábban jártak náluk a Jelenkor szerkesztői, Szederkényi Ervin főszerkesztő, s vele Csorba Győző és Parti Nagy Lajos, a két kiváló költő. A művelődési központban volt Jelenkor-est, akkoriban még ott tartották az irodalmi esteket, előtte-utána sokat beszélgettek. Ezen felbátorodva küldte el az írását Szederkényi Ervinnek, pár nappal később az Írószövetségben találkoztak, Szederkényi ott szóban nyugtázta a dolgozatot, említett néhány aránytalanságot, de azt mondta, közli az írást.

Ma is emlékszik erre a pillanatra, a Szederkényi Ervintől hallottak számára is felértek egy lovaggá ütéssel.

Az említett tanulmány Szederkényi Ervin halála után, az általa utolsóként összeállított-nyomdába adott számban jelent meg.

Így kezdődött személyes kapcsolata a korábban általa is sokat olvasott lappal.

Szederkényi Ervinről (1934–1987) szerkesztőelődje, Tüskés Tibor írását idézi itt: „Utódom volt, négy évvel fiatalabb nálam, és megelőzött a távozásban. Dombóváron középiskolát, Szegeden egyetemet végzett. Pécssett kezdett el tanítani, előbb általános iskolában, később gimnáziumban, majd a tanárképző főiskolán, végül a tudományegyetem tanárképző karán. Nem akart a Jelenkor főszerkesztője lenni. A folyóiratnál még én adtam feladatokat a fiatal tanárnak: könyvkritikákat írt, tehetségkutató diákpályázatot értékelt, a folyóiratban a modernségről, a korszerű művészet kérdéseiről zajló vitához szóló hozzá a szocialista realizmus talajáról. Valójában ezekkel az írásokkal hívta föl magára a figyelmet. S amikor engem a modernizmus meg a »polgári nézetek« pártolása miatt kiakolbólítottak a szerkesztőségéből, 1964. augusztus 15-től őt ültették a helyembe. A lap a »vaskorszakba« süllyedt vissza. De amit pártmegbízatásként vállalt, később hivatásává tette. A szocialista realizmus kívánalmain jó ízlése, a minőség iránti vonzalma, az írókkal való személyes kapcsolat ápolása, olvasmányélményei győzedelmeskedtek. És az első öt-hat év botladozása, »tanulópénze« után ugyanazokat az írókat – Hernádi Gyulát, Illyés Gyulát, Mátyás Ivánt, Mészöly Miklóst, Németh Lászlót, Weöres Sándort – kezdte el közölni, akik miatt annak idején nekem az elmarasztaló bírálatokat hallgatni, a támadásokat vállalni kellett. Persze közben az »éghajlat«, az irodalmi »ájer« is változott. De őt is elszámoltatták, és előfordult, hogy »igazoló jelentést« kellett írnia. Életműve a folyóirat történetéből huszonhárom esztendő, amíg a lap élén állt. Azok közé a szerkesztők közé tartozik, akik önálló művek megalkotása helyett vérükkel a lapot táplálják. Saját könyve nincs, de előhívta, életre segítette, közölte mások műveit. Mindenkit arra tudott ösztönözni, amire tehetsége szerint képes volt. Főiskolai jegyzeteket írt másokkal, antológiákat szerkesztett, a helyi napilapban tévékritikákat vállalt, interjút készített. Szorgalmát, tehetségét, idejét másokért áldozta föl. Évek során fölismerete, hogy nincs »szocialista« meg »polgári« irodalom, nincs »konzervatív« meg »posztmodern« irodalom, hanem jó meg rossz irodalom létezik. Amikor a hetvenes évek végén egy új hangú, új szemléletű fiatal magyar széppróza jelentkezik irodalmunkban, akkor képviselői (Esterházy Péter, Nádas Péter) és kritikusai (Balassa Péter) mellé áll. De a »kipróbált« értékeknek sem fordít háttal: Bertha Bulcsu interjúsorozatát jelenteti meg, Tatay Sándor Bakony-szociográfiáját közli, helyet ad Nagy Lászlóról, Pilinszky Jánosról, Illyés Gyuláról írott könyveim folytatásos közlésének. Huszonhárom éven át egy folyóirat élén állni, a java magyar irodalom ügyét szolgálni, ugyanakkor az irodalompolitika kívánalmainak és a 'húzd meg, ereszd meg' gyakorlatának eleget tenni – nem lehet belső konfliktusok nélkül. Szederkényi Ervin abban a küzdelemben, amelyet a magyar irodalom értékeiért, a java irodalom érdekében a kulturális politika legmagasabb szintű irányítóival folytatott, felörlődött. Egyre gyakrabban gyűjtött rá, orvosságokat szedett, hangja elfátyolozódott, keze reszketett, kórházba került, fölemésztődött. Munkásságának 'térképe' az a bibliográfia, amely a Jelenkor első korszakának adattárát is tartalmazza, s amelyet Bertók László állított össze.”*

Szederkényi Ervin legendás szerkesztő volt, szerkesztői erejét jelzi, hogy a Jelenkort a hetvenes években új pályára állította, szerkesztői gyakorlata negyed évszázaddal a halála után is érvényes.

Csupán a „láncolatok” iránti elkötelezettsége miatt jelzi meg, hogy Tüskés Tibor (1930–2009), a Jelenkor korábbi főszerkesztője Ági magyartanára volt Pécsen.

*Tüskés Tibor: Szederkényi Ervin, www.napkut.hu/naput_2003/2003_10/127htm

27.

Nem tudja, melyik pécsi nyarukon ment fel először a Jelenkor szerkesztőségébe.

Már Szederkényi Ervin halála után történt ez, Csordás Gábor volt a főszerkesztő, Csuha István a szerkesztő. Az is lehet, hogy valamikor István járt Kecskeméten, az első feleségével, s ő kereste először őket. Ilia tanár úr tanítványa volt ő is, ez megteremtette közöttük a kapcsolódási pontokat, de az irodalomból István is és Gábor is mást látott, mint ő, számára éppen az irodalomlátásuknak a mássága volt érdekes.

Technikai szinten is másképpen szerkesztettek, mint ők. Az egész magyar irodalomban Csordás Gábor volt az első, aki a számítógépet bevonta a szerkesztésbe, a nyomdának nyomtatásra adott anyagot a szerkesztőségben állították elő. A Forrásnál nem követték őket ezen az úton, de azért figyelte a technikai újításukat.

Gáborékat többször meglátogatták tetőtéri lakásukban, Istvánéknál is jártak, pár nyáron egyszer-kétszer a Széchenyi téri szerkesztőségbe is bement, ott Bertók Lászlóval, Parti Nagy Lajossal találkozott.

Később a szintén volt szegedi, Takáts József is a Jelenkorhoz került, Takáts Jóska sokszor felhívta őt telefonon, hosszú délutánokat beszélgettek át. Ma már nem tudja, hogy miről beszélgettek, nyilván a Jelenkor aktuális helyzetéről, a szerkesztőségben belüli és a szerkesztőség körüli mozgásokról, irodalomról, politikáról, valami hasonlóról beszélgethettek, másról nem is tudtak volna beszélni egymással.

Mindez, ahogy a Jelenkor történetét nézi, ezerkilencszáznolcvanhét és ezerkilencszázkilencvenegy-kilencvenkettő között történhetett, Csuha Istvánnal később is tartotta a kapcsolatot.

Csuha István is fiatalabb, mint ő, Takáts József is. Öt-hat évvel fiatalabbak nála, irodalomlátásukat mégis mintha világok választották volna el az övétől. Ők már nem a hetvenes években, hanem a nyolcvanas évek elején voltak egyetemisták, ugyanott ahol ő, ugyanazok tanították őket, de azok az évek már más irodalomlátással látták el őket, mint amit a hetvenes évek második felében ő szerzett meg magának.

Az irodalmat azonban mély szenvedéllyel szerették és szeretik ők is.

Takáts József személyes élettörténetéről keveset tudott, ezért meglepődött, amikor egyik tanulmányában személyes utalásokat is tett, s még inkább meglepődött, hogy ezek az utalások az övéhez hasonló életutat tártak fel. Az írásban arról beszél, Oravecz Imre Halászóember című kötete miképpen bírta rá arra, hogy egyik tervezett előadását megváltoztassa. Idézi: „A Halászóemberből olyan monumentalitás, mánia és monotónia áradt, ami lenyűgözött. Ebben a kötetben találtam rá azokra a sorokra, amelyeket olvasva rájöttem, hogy Sellyén

másról kell beszélnem, mint amit előre elterveztem. Mielőtt azonban idézném e sorokat, a kötetről kell mondanom valamit. Kb. 250 költemény: aprólékos, tárgyias, gyakran katalógusszerű rekonstruálása egy valaha volt világnak, paraszti közösségnek. Tárgyak és mindennapi gyakorlatok rendszere: a Halászóember olyan falumonográfia, melyet a Fél Edit–Hofer Tamás-féle Átány-könyvvel kellene együtt olvasni. Az elbeszélő egy közösségről számol be: emberekről, akik egy örökölt életmód és a család, a »had« biztonságában éltek – ő maga viszont hangsúlyozottan magányos. A kötetet úgy is lehet olvasni, mint énfelépítést: a beszélő a régi Szajla leltárszerű felsorolásából építi fel magát. A beszédhelyzet így jellemezhető: én, aki még abból a világból, kultúrából való vagyok, beszélek nektek, akiknek mindez már idegen. Az emlékezés a kötet uralkodó beszédformája, s egyben a kötet ideológiájának is egyik legfontosabb eleme. Az ősök világa az ismétlődés világa volt, minden ugyanúgy történt mindegyik napon, a gyerekek megismételték szüleik életét, s közben a családok, a »hadak« észrevétlen »tökélyre emeltek egy tudást, egy kultúrát, egy életmódot« (Barczy-had), amelyet aztán el kellett felejtetniük. A Halászóember költészete politikai költészet. A valaha volt, tökélyre emelt kultúra akkor roppant össze, amikor a kommunisták belekényszerítik a férfiakat a téeszbe. A hadak szétesnek, az ismétlődés ritmusa megtörik, az újabb nemzedékek már nem a szüleik életét folytatják, a mindennapi gyakorlatok elfelejtődnek, a tárgyak elkallódnak. Beszélni az egykori világról (az emlékezés) egyben helyreállításának kísérlete.

A kötet nyolc ciklusból áll, s a negyedik ciklus utolsó verse, amely tehát nagyjából a kötet középpontjában található, Az öregek látogatása címet viseli. Ők azok, az öregek, a már halott ősök, akik helyre tudják állítani az egykori világot, akik tudják, minek hol a helye, mikor minek van ideje. E költemény azt mondja el, hogy előjönnek a temetőkből a halott elődök, és újrakezdi a valahai életmódot, újra »felépítik a lerombolt házakat, istállókat, csűröket, disznóólakat, feltörik a parlagon hagyott földeket, / mindenki visszakapja a magáét, / nincs vita, veszekedés, / az öregek még emlékeznek rá, kié hol volt, / az új dűlőutakon nem változtatnak, / de a régi gyalogutakhoz ragaszkodnak, visszahozzák a lovakat, / boldogan nyerítenek, mikor megérkeznek, / visszakerül a sok kocs, vetőgép, hám, szerszám, minden, / mindenki kap egy üszőt az induláshoz, / aztán a betanítás következik, / megmutatják fiaiknak, unokáiknak, / amit elfelejtetek vagy sose csináltak...«. Hát ezek voltak azok a sorok. Ilyen paraszti világban nőttem fel én is. A családomnak, mint sok más parasztcsaládnak is, sok évre volt szüksége ahhoz, hogy megértse, értelmét veszítette az az életmód, amely szerint generációi korábban éltek. Előbb a kuláklista, a kolhozosítás; beadni a lovakat, a szerszámokat, a földet a közösbe, mindent, amit több generáció évtizedeken keresztül lassan, rengeteg munkával megszerzett és továbbadott; aztán a második téeszítés, munkaegység, egy valaha gazdaságilag erős család fokozatos tönkremenetele, végül a tanya eladása. Ma már a tanya helyét sem lehet megjelölni, s nincs meg semmi abból a természeti környezetből sem, ahol felnőttem. Az akácfasort, ami a tanyánkhoz vezetett be, kivágták, a gyümölcsöst már korábban. Nem tudom kifejezni azt az érzést, ami a téesz vagy kolhoz szavak hallatán elfog; szorongással vegyes gyűlölet. A Halászóembert egészen másképpen olvassa az,

aki saját »önéletrajzaként« tudja olvasni, mint én, s másként az, akinek a számára ez költészet. Persze, költészet:”*

Mielőtt egyetlen mondat megjegyzést fűzne az idézetekhez, még egy részt idemásol Takáts József írásából. Az Anna Karenina híres kaszálójelenete kapcsán írja: „Aki kaszál, olyan cselekvést végez, amiben nagyon kevés egyéni vonás van. Csak gyakorlatban lehet megtanulni, leginkább olyasvalakitől ellesni, aki mestere e cselekvésnek, s aki szintén elleste valakitől korábban e mozdulatokat, s megismétli őket, nem pontosan ugyanúgy, mint akitől elleste, de majdnem ugyanúgy. A fiúk általában az apjuktól tanulják meg. A jó kaszálás ráadásul nem racionálisan ellenőrzött cselekvés, hanem olyan begyakorlott mozdulatsor, amelyben felfüggesztődik az akaratlagosság – mint Tolsztoj írja, a magafelejtés mozdulatsora. A kaszálás mozdulataiban öntudatlanul mindig egy közösség mozdulatai ismétlődnek: az egymás követő mesterek, az apák magafelejt mozdulatai.”**

Egyetlen mondatnyi megjegyzést fűz Takáts József mondataihoz: ilyen paraszti világ emléke él benne is. Erre emlékezik, miközben az idézett szerzótől tudja azt is, hogy az emlékezés az ismétlődés megszakadásának a jele.

*Takáts József: Baksay, Oravecz, Tolsztoj, in: Takáts József: Kritikus minták, Bírálatok, előadások, esszék, tanulmányok, Kalligram, 2009, 131–140, idézett rész: 135–136.

**Uo.: 139–140.

28.

Az emlékezés az ismétlődés megszakadásának a jele, mondja Takáts József.

Az emlékezés a folyamatosság megszakadásának a jele, ezt a megjegyzést teszi hozzá Takáts József megállapításához. Azt jelzi, hogy az életben megszakadt valami, s ezért visszafordulunk a múlthoz, új kiindulópontokat keresünk magunknak.

Az emlékezés a cselekvés elakadásának a jelzője.

Az emlékezés az új cselekvési lehetőségek keresése.

29.

Mindazt, amiről most ír, később, az eddig leírtaknál jó tíz évvel később történt meg. Ezerkilencszázkilencvenöt nyarán festette meg Benes a lakásunkba, mondom, de nem is festette, hanem színezte ki nagyméretű szitanyomatát, az Egyszervolt állatok címűt. Ennél is évekkal később ült Tolnai Ottó a szobánkban, s ezt a képet nézte. Látszott rajta, hogy mélyen hatott rá a kép. Beszélgettünk volna, de Tolnai csak ült, nézte a képet. Hosszan, sokáig ült csendben, a képet nézve, aztán megszólalt. Gyönyörű – mondta.

Hosszú évekkal később jött hozzánk Maurits Ferenc, a kiváló festő. Nem ült le a fotelba, amelyikből Tolnai Benes munkáját nézte, máshova sem ült le, tele volt feszültséggel, mint mindig, egyébként is egy kiállítás rendezéséről szaladtunk haza, hogy a képeinket megnézzék. Rámutatott Benes Folyópart című képére, majd Szilágyi László Mózesére, s azt mondta, gyönyörűek, a világ bármelyik galériájában helyük lenne.

Most nem annak a magyarázatát keresem, hogy miért „gyönyörűek” a hagyományos szépségeszmény szerint egyáltalán nem gyönyörű képek, s az sem foglalkoztat, hogy miért állok meg még ma is naponta Szilágyi Lászlónak a döbbenettől megdermedő Mózeset ábrázoló képe előtt, hanem arra a kérdésre keresem a választ, miért volt számomra fontos ez a két jelenet, miért őriztem meg őket az emlékezetemben.

Nem azért, mert visszaigazolták a választásaimat. Nem azért, mert két, a képzőművészetet, annak történetét, a mai világ mozgásait jól ismerő művész fontosnak találta a nálunk lévő képeket, az értékképzésnek az ezzel kapcsolatos mozzanata pedig fel sem merült bennem.

Más miatt volt fontos számomra ez a két történéssor.

Akkorra, amikor ezek lejátszódtak, már megértettem, hogy a képekkel is lehet együtt élni, a képekhez is lehet kötődni, ugyanúgy, mint a könyvekhez, s a könyvekben megmutatkozó világokhoz.

Ez az ösztönösen feltörő hajlamom a külvilág felé ekkor mutatta meg magát először, ezért örültem annak, hogy volt, aki észrevette ezt.

30.

Abban, hogy ez a hajlama felszínre tört, nagy szerepe volt Géczy Jánosnak. Jánossal együtt jártak az egyetemre, Zalán elválaszthatatlan barátja volt, sokat beszélgettek Baka Istvánnal. Talán a kilencvenes években látogatták meg először Jánost és Violát Veszprémben, később paloznaki házukban is nyaralhattak jó párszor. Ezeken a nyaralásokon a Balaton-felvidék világát, Jánosék házában a képzőművészet világát fedezte fel a maga számára. János valóban együtt élt a náluk lévő, jelentős mesterek által készített munkákkal, a lélegzetüket is ismerte, s mindent megtett azért, hogy a képek méltó helyen lehessenek.

Ő ismertette meg őket Szilágyi Lászlóval és párjával, Zoéval is. Az első veszprémi útjukon tőlük vették az első, a lakásukba bekerülő képeket, köztük a Mózeset, a nyaralásra félretett pénzből. A kép a ruhadarabra festett barna-sárga-vöröses háttéren királyfejet ábrázol, az arc egyik felét szemből, a másik oldalnézetből, a megdöbbenés pillanatában. János vitte el őket Salföldre is, Raffay Bélához, a kiváló szobrászhoz, első találkozásukkor egy egész napot beszélgettek ezzel a csöndes emberrel. Tőle a Kuporgó című marokszobrot őrzik nagy megbecsüléssel.

Így, a múzeumi kiállítóterektől távol érezte meg a képek és a szobrok világának gazdagságát. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, szüksége volt arra, hogy a művek mögött álló embert is érezze, egzisztenciális érintettségét, teljes világát, s arra is, hogy a maga világát is megérezze a képekben és a szobrokban.

Szilágyi László 1966-ban született, a képzőművészeti főiskolát 1985 és 1991 között végezte, egyik mestere, Soáby Lajos szerint akkor expresszionista festőnek tartotta magát. 1991 és 1994 között Derkoviits-ösztöndíjas volt, 1992-ben

ismerkedett meg leendő feleségével, Zoéval, 1993-ban feleségével hazaköltözött Veszprémbe, 2002-ben különköltöztek egymástól. Szilágyi Lászlón pszichikai betegsége fokozatosan eluralkodott, 2007-ben halt meg. Halálakor írta róla Fenyvesi Ottó: „Szilágyi Lackó neve Veszprémbe mintha egyike lenne azoknak a titkos hívószavaknak, amelyekről bizonyos műveltségű és életérzésű emberek egymást felismerik. Életművét titokzatos félhomály fedi, munkái szinte hozzáférhetetlenek. Festményeit igazából csak azok ismerhetik, akik bejáratosak voltak a műtermébe, merthogy sok minden mondható róla, de az nem, hogy a galériák elkényeztették volna kiállításajánlatokkal. Én utoljára egybegyűjtve a veszprémi VMK szocreál előcsarnokában láttam az utóbbi években készült festményei egy részét, ruhafogasok, kiszuperálásra váró pultok között, mögött felaggatva a zezugokban. Előtte azért festményei megjárták a budapesti Múcsarnokot, eljutottak Párizsba a David Bowie tiszteletére szervezett kiállításra, de Lackó Európa kulturális fővárosát, Berlint is megcélozta. Tudtommal monográfia, átfogó katalógus sem készült az életműről, vagy legalább annak egyes periódusairól. Láthatók viszont többnyire pár ezer forintért szerteszórt festményei veszprémi magángyűjteményekben, lakásokban. A megalázottak és önpusztítók, outsiders, punkok színjátékos hullafoltokkal festett portréi láthatók festményein. Pokolian szórakoztató tűzijáték. Széles gesztusokkal, expresszív vonásokkal vastagon felkent, néha felragasztott, összemontázsolt, csillogó rózsaszín tekintetű szörnyek. Vérespiros és monumentálisan mocskos fekete, barna áradat. Neonzöld. A létezés drámája a felismerés éles fényében megvilágítva. Irtózatossá doboszó. Furcsa és fájdalmas görcsben rángó figurák, ördögien cinikusak és keserűek, mint a XX. századvég volt. Legtöbbször önarcképek ezek, a saját lelki mozgásait, saját indulatait dokumentálta. XX. századi outsider volt, a társadalomból kitalált lázadó festője, az ő életüket élte abban a két, két és fél évtizedben, amit alkotómunkára kimért számára a sors, s ebből is a betegséggel, skizofréniával, depresszióval vívott küzdelem töltötte ki az utolsó éveket. A '80-as évek végén, a '90-es évek elején volt a csúcson, amikor Zoéval (feleségével) valamelyest kordában tudták tartani a démonokat.”*

2013-ban jelent meg, Szilágyi László címmel, Bordács Andrea szerkesztésében a festészetével foglalkozó és képeit bemutató kötet.

Raffay Béla 1944-ben született, 1963-tól járt a képzőművészeti főiskolára, itt egy ultrabalos, államellenes összeesküvésnek minősített „mozgalomban” vett részt, hat hónap felfüggesztett börtönre ítélték, s hosszú időre kiszorult a művészeti életből. 1975 óta Salföldön él. „...felfedeztem, hogy konstruálni, teremteni is lehet a szépséget, ami nehéz dolog, mert a konstruált szépségnek fel kell tudni venni a versenyt a természeti szépséggel: Ha valaki egy mesterséges kavicsot akar csinálni, olyat, ami érdekes is, tehát különös, nincs könnyű dolga, mert sok természeti törvény kölcsönhatásának eredménye egy szép és formás kavics. Egy figurális szobornál sokkal több törvény hatását kell figyelembe venni, nemcsak a természeti, hanem a társadalmi törvényekét is, hiszen az ember a legbonyolultabb lény” – mondja egyik vallomásában.**

*<http://nol.hu/archivum/archiv-434824-243701>

**Raffay Béla: Vallomás, In: Raffay Béla, Vár ucca tizenhét – Album, in: Veszprém, 1994. 1.

31.

Minden úgy történt, ahogy az irodalom kapcsán is történt minden. A számára fontos képekre, szobrokra az értelmezés vonatkozásában azzal az elemi kíváncsisággal vetette rá magát, mint ahogy fiatalkorában, s azóta is a könyvekre, a fontos felismeréseket rejtő írásokra veti rá magát. A legfontosabbnak a felismerést tartja, annak megérezését, hogy a könyv, a kép révén elindíthat egy gondolatmenetet. Ebben a sűrűsödési pontban értelem és érzélem találkozik egymással, a gondolkodás feszültsége egész lényét leköti.

A képek kapcsán azt mondja, amit az előbb az irodalom és a képzőművészet kapcsán is mondott, a kincsképzés nem érdekli, nem gyűjt képeket, ahogy könyveket sem gyűjt. A könyveket azért vásárolja meg, hogy elolvassa őket, a gyűjtő azért vásárolja őket, hogy a birtokában legyenek. Ő csak annyit akart, a könyvek kapcsán csak annyit akart, de ezt már gyerekkorában akarta, hogy ha szüksége lesz egy könyvre, akkor az a közelében legyen, s azonnal elővehető legyen. Nem tudott nagy könyvtárat létrehozni maga mellett, ezt a lakásaik mérete s a könyvekre szánható anyagiak hiánya nem engedte meg, de még a meglévő könyveket sem találja meg azonnal, már nem tudja nyomon követni, hogy egyik vagy másik könyve melyik hátsó sorban van a polcokon. A képeket nem vásárolták, lakásukban a festő barátaiktól kapott képeket őrzik.

Ahogy az általa vásárolt könyveknek, a hozzá érkező leveleknek, úgy a náluk lévő képeknek is tudja a történetét, ezeken a történeteken keresztül kötődik hozzájuk. A képek felfedezését önmaga világán belül, kellő távolságtartással és kellő távolságból nézve mondja ezt, azért találja fontosnak, mert az irodalom mellett a maga számára talált egy másik területet, olyan területet, amelyikben teljesen fel tud oldódni, s amelyik a szellemét és az érzékeit is teljesen leköti.

*Márai Sándor az érzékiséget felidézve beszél az irodalom iránti kíváncsiságról, Gyergyai Albert kapcsán írta a Naplójában: „Gyergyai néha egy rajongó kamasz svádájával beszél könyvekről, írókról. Ez már nincs az irodalomban: csak vicsorgó, gonosz kritikák vannak.” Később mintha ehhez a megjegyzéséhez kapcsolódva írná: „Szent Pál azt írta a korintusiaknak, hogy »énekelek a lélekkel, de énekelek az értelemmel is«. Amikor valaki a »lélekkel énekel«, az költészet. Amikor az »értelemmel énekel«, az a nagy próza.”**

Márai ezekben a rövid feljegyzéseiben a legjobb. Ha a naplót folyamatukban olvassuk, akkor érezzük, hogy az alkat, az egyéniség ránő a feljegyzésekre, a fentiekhez hasonló feljegyzésekben, ha önmagukban állnak, csak a műveltséget s a letisztult tudást érezzük.

Márai Sándor: A Teljes Napló 1967–69, sorozatszerkesztő: Mészáros Tibor, Helikon, 2014, 222., 327.

32.

Akkor még, amikor mindezek történtek, gazdag világban éltek, nem egy, hanem több ága volt a világuknak. Ha Veszprémbe vagy Paloznakra mentek, egyszer-kétszer Szigligetre, akkor keresték a hazafelé vezető utat is, azt, amelyik

Balatonedericsnél veszi a kezdetét, s indul Sopronnak. Lövőig mentek ezen az úton, onnét pedig az átkötő úton hazáig.

Akkor már elkülönült egymástól ez a két világ, az első útkjéről vitték magukkal Szilágyi László képeit, este nézték őket abban a szobában, amelyikben felnőtt, amelyiknek a falán még ott volt az a könyvespolc, amelyiket ő álmodott meg magának, hogy a könyveit legyen hova tennie, nézték a képeket, idegennek, attól a világtól különbözőnek mutatták magukat.

Ezt a különbözőséget nehezen viselte, mindig teljesen benne akart élni a világban, ez a kettő pedig erősen különbözött egymástól, más, egymástól különböző törvényei voltak mindkettőnek.

33.

Visszagondolva azt látom, hogy ekkorra alakult ki az a szellemi világ, amelyik szinte máig körülvesz. Az első apró körben a szerkesztőséghez tartozók voltak, aztán azok következtek, akikkel az egyetemi világban kialakult kapcsolatok-barátságok megőrződtek, a középpontban Ilia tanár úrral, Lengyel Andrással, Baka Istvánval. Az irodalmi világ is új kapcsolatokkal ajándékozott meg, itt nem is neveket mondok, hanem azt, hogy az intézményesített irodalmi világgal való kapcsolat erősen gazdagító erővel bírt. Később is így lesz ez, a különböző szervezeti formákban való részvétel az irodalom működésével kapcsolatban fontos ismereteket adott. Ismereteket adott és védőernyőt is jelentett annak, aki ennek a világnak valamilyen módon a részese volt, az egész rendszer működésével kapcsolatos információk terén majdhogynem kivételes helyzetben lévőnek tudhattuk magunkat, hiszen éreztük az irodalmi világ mozgásait, akaratát, s a hatalom reakcióiról is tudhattunk egyet s mást, egynéhány esetben ezeket a reakciókat meg is tapasztalhattuk.

(Folytatjuk)